

Romská otázka – psychologická odpověď?

Motto:

*Všichni se mi posmívají,
že jsem černá – nadávají,
za vlasy mě tahají, do nohy mě
kopají, pokoj mi nedají.
Kluci, holky, zač mě trestáte?
Proč už mi pokoj nedáte?
Dost mě sám Pánbůh potrestal,
že mi tu černou barvu dal.
Nechce mě ani vlastní máma –
– co si na světě počnu sama?*

(Helena Horváthová, Romano kurko, 11/1996)

Pavel Říčan (1933)

Psycholog a teolog, učitel, badatel a praktik v psychologii osobnosti, vývojové a klinické psychologii. Autor populárně-vědeckých knih *Psychologie osobnosti* a *Cesta životem*. Do roku 1971 působil v Psychologickém ústavu ČSAV, v letech 1971 – 90 v ILF, nyní opět v PsÚ AV ČR.

Svým námětem, jeho pojetím, tónem, myšlenkovou a poetickou úrovní i tím, že byl otištěn v našem předním – toho času jediném – celostátním romském časopise, otvírá tento nářek šikanovaného děvčátka romskou otázku lépe, než by to mohl udělat vědecký úvod, ať už sociologický, politologický, etnografický nebo psychologický. Je to otázka, kterou nám klade toto zubožené etnikum a kterou se my, „gádžové“, snažíme řešit jako tzv. „romský problém“.

Vnější parametry problému

Podle různých odhadů žije s námi v této zemi 200 až 300 tisíc Romů, tvoří tedy 2–3 % obyvatelstva. Tento údaj rychle zastarává díky jejich vysoké natalitě a mládí rodiček; polovina Romů je ve věku do 16 let. Přibývá jich i migrací ze Slovenska, motivovanou tamní vyšší nezaměstnaností a silnější averzí vůči Romům. (O této migraci nemáme přehled, což je dáno mimořádnou schopností Romů žít v pololegalitě až ilegalitě „na návštěvě“ v přeplněných bytech, jednak faktem, že jen malá část z nich se hlásí k romské národnosti.)

Několikanásobně až mnohonásobně vyšší procento Romů, než odpovídá jejich zastoupení v populaci, nacházíme ve skupinách, jež jsou sociálním problémem a objektem náročné péče různých odborníků, v neposlední řadě i psychologů: chovanci kojeneckých ústavů, dětských domovů a zvláště výchovných ústavů („pastáků“), žactvo zvláštních a pomocných škol, děti starší než jejich spolužáci, děti chronicky absentující ve škole a unikající zdravotní péči, občané s nedokončeným základním vzdě-

láním, funkční analfabeti a analfabeti v užším smyslu slova, pachatelé činů trestných i „jinak trestných“ (tj. beztrestných jen vzhledem k věku dítěte), pachatelé nej-různějších přestupků a prohřešků proti zásadám únosného sousedského soužití, děti i dospělí ve špatném zdravotním stavu a ohrožující zdraví ostatního obyvatelstva, oběti alkoholu, drog a hracích automatů, invalidní důchodci, fluktuanti a nezaměstnaní, neplatiči nájemného a dalších poplatků „inkasa“, prostitutky a kuplíři. Tento výčet není úplný, lze z něj však pochopit rozměry utrpení, ekonomické zátěže, bezpečnostního a politického rizika, jež Romové představují, a zejména dluhu, který vůči nim má zodpovědná elita národa, k níž povolání psychologové jistě patří.

Jako psychologové jsme vnímaví k varovným signálům současné eskalace romského problému, proto postarám, abych je vyjmenoval, případně stručně komentoval:

1. Absolutní a zejména relativní přírůstek Romů stupňuje nároky na toleranci majority a na kapacitu příslušných odborníků, jež může těžko růst stejně rychle jako potřeba odborné péče.

2. Nezaměstnanost Romů, dosahující např. v Kladně a v Ústí nad Labem 90 %. I kdyby zůstala na současné úrovni, její demoralizující a kriminalizující vliv se teprve postupně plně uplatní. Očekávaný vzestup nezaměstnanosti v celé populaci na evropský průměr povede ovšem k tomu, že jako první budou propouštěni Romové, kteří dosud pracují.

3. Romové nebudou většinou schopni platit tržní nájemné – a už se pro ně staví holobyty v činžáckých sídlištního typu, kam budou stěhováni jakožto chroničtí neplatiči.

4. Všeobecné odmítání gádžovských pořádků spolu s mimořádnou schopností unikat policii vzájemným krytím předurčuje Romy k hromadnému zapojení do vznikající sítě organizovaného zločinu.

5. Děti prošlé dětskými domovy obtížně vytvářejí pevné rodinné vztahy, plodí a rodí tedy další chovance dětských domovů – tato zkáza se šíří geometrickou řadou.

6. Rostoucí devastující vliv audiovizuálních médií na romskou kulturu a jazyk. Vysedávání před obrazovkou vytlačuje společný zpěv, vyprávění pohádek a další tradiční komunikaci. Výsledek: kulturní, etické a duchovní vakuum, ne-li rozklad.

7. Eskalace etnocentrismu vlivem médií: Komunistická cenzura nebyla nahrazena novinářskou odpovědností, nýbrž bulvárním trhem senzací. Benzin do ohně se lije z obou stran, romská média prohlubují v Romech pocit ukřivdnosti a nenávist k majoritě.

Napsání tohoto článku bylo umožněno finanční podporou Research Support Scheme Středoevropské univerzity.

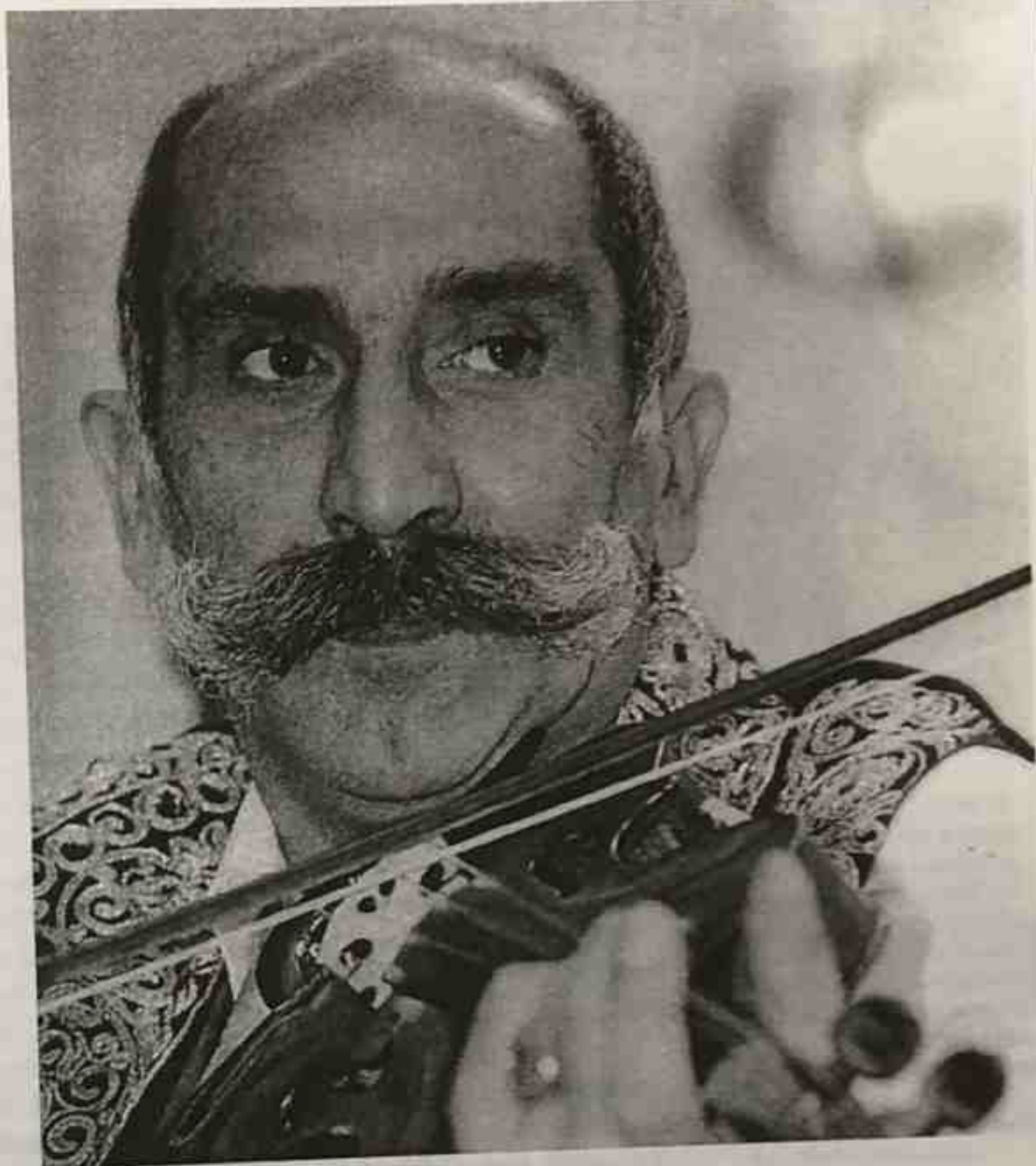
Jak se u nás v současné době řeší romská otázka? Telegraficky: Pro poslance a ministry velmi horký brambor, chybí koncepce politická i sociální. Liberální spoléhání na to, že romské etnikum po zrušení komunistické represe využije – reprezentováno svou elitou – obnovené demokracie k prosazování svých dlouhodobých zájmů, se ukázalo jako iluze. Místní úřady sporadicky nacházejí odvahu vrátit se k dřívějšímu racionálnímu protekcionismu (bez etnického útlaku, jehož se dopouštěli komunisté), porušují tím však zákony. Nedávné převzetí zodpovědnosti vlády za Romy Pavlem Bratinkou se projevuje pozitivně, ale zatím slabě. Doufá se, že se bude z celku romského etnika „odlupovat“ vrstva těch, kteří projeví vůli k sociálnímu vzestupu a pokud jde o zbytek, hodlá vláda „mírnit jeho marasmus“. Ve jménu práva romského etnika na vlastní životní styl se zapomíná na povinnost společnosti zajistit právo romských dětí na školní vzdělání, na přiměřenou zdravotní péči, často i na to, aby se denně najedly, neboť rodinné přídatky bývají použity jinak. Stav dětských domovů a výchovných ústavů – viz film Marian.

Rostoucí nesnáze majority s Romy nahrávají politickému extremismu. Komunisté: „Za nás to bylo lepší!“ (Totéž Romové.) Sládek: „Jedině tvrdou rukou!“ A Žižkov tleská skinheadům pochodujícím ulicemi za blahovolné asistence policistů, kteří by nejednou rádi (kdyby směli a kdyby si troufli) sami zasahovali proti Romům podobným způsobem...

Příčiny současného stavu

Nějsou ovšem čistě psychologické, psychologický způsob myšlení nám však pomáhá ostřeji vidět jejich kontury a některé běžně přehlížené souvislosti. Na ploše tohoto článku lze uvést jen příklady:

1. Pokusy o začlenění Romů do „gádžovské“ společnosti (například přidělováním půdy, dobytka a nástrojů za Marie Terezie) vcelku selhaly. Romové nebyli ochotni zaplatit požadovanou cenu, tj. vzdát se volnosti a svérázného způsobu života, který nese – slovy básníka Jana Čepa – „pach divoké svobody“. Nejpregnantnějším výrazem této svobody bylo kočování, kolo vozu je pro Romy dosud významným symbolem, viz např. televizní Romale. Na Slovensku žili Romové po řadu posledních generací většinou usedle, a to v osadách, jež byly sice do jisté míry ghettem, zároveň však i prostorem svobody. Obě tyto modalities byly jakž-takž ekonomicky funkční, takže žebrota a drobné krádeže byly sice pro Romy charakteristické, nicméně okrajové. Ztráta ekonomické funkčnosti, kterou měl jejich životní styl, je

ranou ničící sociokulturní svébytnost a přispívající k mravnímu a duchovnímu vakuu tohoto etnika.

2. Způsob, jímž Romové už desítky let „vybydlují“ přidělované byty známým stylem „Chánov“, nelze vysvětlit jen tím, že byli zvyklí na obydlí, jež neměla kliky, splachovací záchody ani ústřední topení. Psycholog za tímto fenoménem nemůže nevidět protigádžovský vzdor sloužící – nanejvýš nešťastným způsobem – udržení či posílení etnické identity, hranice mezi „My“ a „Oni“.

3. Ani neomluvené školní absence romských dětí nelze vysvětlit jen tím, že Romové nechápou výhodnost vzdělání a nedovedou jednat s dlouhodobou perspektivou. (Demokracie zde přinesla velké zhoršení, když ve jménu občanských práv vzala sociálním pracovníkům možnost odebrat rodičům sociální dávky, pokud prokazatelně nezajišťují řádnou školní docházku svých dětí.) Jestliže se romské matce nechce vstávat a řekne-li dítěti: „Dnes prší, tak nepůjdeš do školy“, předpokládá psycholog v její duši děs z toho, že by jí vzdělání toto dítě odcižilo – a tato hrozba je reálná.

4. Romové zůstávají na periferii naší společnosti mimo jiné proto, že jim, zejména jejich dětem, neposkytujeme v médiích všeho druhu pozitivní identifikační vzory. Naopak. Běžně prezentujeme typického Roma jako asociála, kterého lze těžko pochopit a jemuž nelze důvěřovat, od něhož se lze nadít zejména násilí, lži a krádeže, v něčem mazaného, v něčem dětinského, neschopného plánovat a dbát na vlastní dlouhodobý zájem; nevzdělaného, nespolehlivého, líného, špinavého a požívačného primitiva. Důsledek: pocit zavrženosti bohem i lidmi, ztráta sebeúcty sahající až do hlubinné vrstvy spjaté s archaickou matkou (viz motto).

1) Nedovedeme ovšem charakterizovat tu menšinu (patrně malou), jež se tehdy, případně jindy za podobných okolností, od romského etnika asimilací odloučila a jemu odrodila. Je dosti pravděpodobně, že šlo – podobně jako dnes – o vrstvu schopnou a motivovanou k sociálnímu vzestupu.

► 5. „Černí“ jsou výborným terčem freudovské projekce vytěsněných pudových přání, resp. jungovské projekce stínu. Jako takoví pomáhají k udržení rovnováhy společenského vědomí i duševní rovnováhy jednotlivců.

Jak integrovat romskou menšinu do společnosti?

Cesta k integraci se otevře, až společnost pochopí její politickou, ekonomickou a mravní naléhavost, podobně jako ji už začíná chápat v případě ekologie. Do té doby se bude situace zhoršovat, vždyť veřejnost pro masivní iracionální blok ignoruje i prostý fakt, že Romové s námi v této zemi zůstanou a že nelze čekat, až se dokáží postarat sami o sebe a zejména o své děti.

K budoucí pozitivní změně společenského vědomí v naznačeném směru patrně nejvíce přispívají ti jedinci a více či méně organizované skupiny profesionálů i dobrovolníků, kteří – zatím sporadicky – vytvářejí, zkoušejí a zdokonalují vzorce jednání dostupné velkému množství občanů, modely drobných činů nevyžadujících mravní hrdinství, resp. velké oběti.²⁾ Psychologická erudice i zde facilituje invenci a usnadňuje kvalifikovaný odhad účinnosti takových vzorců. Psychologický praktik a popularizátor najde řadu příležitostí k jejich podpoře. Pro naše účely bude opět schůdnější uvést konkrétní příklady, než rozvinout příslušné obecné principy.

1. Je třeba podporovat sebeúctu Romů, zejména jejich dětí, mediální prezentací vhodných modelů. V amerických učebnicích jsou například (zásluhou hnutí za občanská práva) samozřejmostí obrázky mužů i žen různých ras v roli lékařů, policistů, učitelů a jiných profesí, jež jsou pro děti prestižní. Dokud naše ministerstvo školství nedoporučí autorům učebnic podobné pravidlo, mohou aspoň učitelé vystavovat na školních nástěnkách fotografie (fotogenických!) Romů, kteří nějak vynikli a pozitivně se uplatnili, třeba v lokálním měřítku.

2. Umožnit romským dětem vyniknout v soutěži s neromskými: zpěv, hudba, tanec, obratnost (nevyžadující dlouhý trénink).

3. Vytvářet ad hoc skupiny a týmy, v nichž spolupracují, hrají si nebo sportují romské děti společně s majoritními. Vystavovat fotografie z takových akcí, ze školních výletů apod.

4. Návštěvy dětí z dětských domovů v rodinách: Adopce romského dítěte nebo i jeho přijetí do pěstounské péče je heroickým, v dobrém smyslu dobrodružným a z našeho hlediska nesmírně záslužným životním podnikem. Naproti tomu „vypůjčit si“ z dětského domova chlapce nebo děvče mladšího školního věku na vycházku do zoologické zahrady je obecně přístupným zpestřením rodinného víkendů, vyžadujícím jen trochu podnikavosti. Vyvine-li se trvalejší vztah (neslibující nikdy víc, než je možno v budoucnu dodržet), blahodárný vliv na dítě a na všechny zúčastněné i na široký okruh pozorovatelů se ovšem prohloubí.

5. Zpestřit (nejen školní) výuku dějepisu a zeměpisu, hudební a výtvarnou výchovu, občanskou výchovu aj. romskou tematikou (také tematikou indickou, se zdůrazněním, že Romové pocházejí z Indie). Materiálu je dostatek v poutavém romistickém časopise ROMANO DŽANIBEN³⁾, v nedávné knížce dr. Mileny Hübschmannové „Můžeme se domluvit“ atd.

Duchovní dimenze romské otázky

Romská otázka má zřejmý aspekt rasový či etnický, jindy se zdůrazňuje, že jde o problém sociální. Obojí právem. Co se typicky opomíjí: duchovní dimenze konfliktu mezi romským etnikem a majoritou.

V co vlastně Romové věří? Hinduistická tradice, kterou si přinesli ze své pravlasti, byla zakódována ve způsobu života romských komunit, v ušlechtilých prvcích pohostinství, laskavého vedení dětí, řešení sporů odpuštěním nebo podrobením se rodové autoritě atd. S rozpadem velkorodin tato tradice mizí, z náboženství v užším smyslu zbývá jen o málo víc než několik obyčejů a pověr vyjadřujících jakés-takés tušení transcendence. Církev „hostitelských“ zemí se ovšem odedávna snažily získat Romy pro křesťanství, ale bez valného úspěchu. Nemáme zprávy o ničem, co by bylo analogií ke svébytné křesťanské spiritualitě amerických černochů.

Starý laskavý kněz z povídky Jana Čepa: Jací podivní křesťané! Byli ochotni věřit všemu. Nedělali cavyky pro maličkosti: dvě božské osoby nebo pět, to je nevyvedlo z míry. Přinesli vám třeba třikrát děcko ke křtu, aby dostali pokaždé dárek od jiného kmotra. Nevtloukl jsem jim do hlavy ani jedinou myšlenku. Člověk se někdy málem ptal, mají-li vůbec lidské svědomí, přirozený cit. A přece – jaké tajemství ...

Mnozí Romové přijímají – a to ve vyhraněné podobě – konzumní mentalitu naší společnosti, ta však představuje spíše duchovní vakuum než jeho naplnění. Ztrácí-li celá společnost duchovní kořeny, o Romech to platí dvojnásob. Zdá se, že jim chybí jakákoli imunita vůči brainwashingu tím nejhorším z nejhoršího mediálního braku.

V duchovním vakuu nemůže však trvale žít žádný národ, o tom svědčí i současné náboženské proudy v této zemi. Který z nich strhne Romy, ve kterém najdou sami sebe? Zatím u nich mají úspěch některé formy zjednodušeného nebo zkresleného a zároveň velmi naléhavě prezentovaného křesťanství s krátkou eschatologickou perspektivou – letniční hnutí a Svědkové Jehovovi. Dříve nebo později ovšem zaklepu na jejich dveře islámští misionáři s měšci petrodolarů a s velkým porozuměním pro onu nenávistnou ukřivďenost, kterou v Romech provokujeme. Nabídnou jim novou identitu, opřenou o vzpomínku na indický islám, který ostatně v oné staré vlasti účinně ruší kastovní degradaci „černých“. (Romové jako příslušníci původního obyvatelstva Indie mají poněkud tmavší pleť než většina ostatních Indů.) Američtí černoši se dnes začínají odvracet – doufejme, že je to jen bezvýznamný výkyv – od kříže k islámskému půlměsíci. V jeho jménu hlásají bratrství černých – mezi sebou. Zatím si vedou velmi mírumilovně, ale v dnešním světě každý separatismus brzy vyústí v agresi. Představitelé našich Romů už začínají – pod tlakem etnického násilí – mluvit o konfrontaci, o tom, že vezmou zákon do vlastních rukou. Že by džihád?

Jakou naději Romům otvírají (nejen slibují!) současní křesťané? Viděl jsem v poslední době krásnou práci ostravských salesiánů s romskými chlapci i vynalézavou obětavost evangelíky vedené školy Přemysla Pittera, kde romské děti převažují. I jinde se ukazují náznaky, že se snad církev v hodině dvanácté vzpamatuje ke své zodpovědnosti za tento lid. ■

2) Mohli bychom zákondárně a výkonné moci doporučit nasnadě jsoucí systémová opatření (většinou pracná, nepopulární a krátkodobě ekonomicky nerentabilní), jež však sama snadno objeví, až pochopí naléhavost problému a přijme svou odpovědnost. Pro tuto chvíli volím strategii „vrabec v hrsti“, tj. zaměření na dostupné možnosti jednání.

3) Tento časopis lze objednat u H. Šebkové, Cimburkova 23, 130 00 Praha 3.